

ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ УКРАЇНОЗНАВЧИХ КАДРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М. ГРУШЕВСЬКОГО

У 20-х роках існувало декілька концепцій щодо українізації освіти. Офіційна концепція була проголошена на XII з'їзді компартії, згідно якої ленінське гасло – єднання міста й села – вимагало «передусім усунути національну різність, що характеризує мову державного апарату міста й села, а так само воно потребує підвищити культурний рівень селянської маси. Тому виникло гостре практичне завдання українізації державного апарату республіки... Але одноразово наростає знизу глибокий органічний процес росту української культури. Цей ріст комуністична партія узагальнює через національну школу. Ту або іншу відсталу національність найліпше можна приєднати до високих досягнень і поступу, лише піднявши культуру мовою цієї національності». Отже, відцентровою силою українізації комуністична партія вважала мову, а народні традиції, звичаї, віру, фольклор, віднесли до пережитків минулого і назвали «національною отрутою».

В цей час важливого програмно-методологічного значення набула стаття М. С. Грушевського «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» [1, с. 25], в якій йдеться про екологію народної культури, відповідальність держави за її збереження. Особливо наполягав учений на збереженні фольклорного матеріалу, «взятого якнайширше, з різних точок погляду, можливо найчисленніших...», який треба зібрати, вибрати, висіяти з плінного потоку життя» [1, с. 30]. Вчений вважав першочерговим завданням підготовку спеціалістів, які могли б професійно займатись пошуковою українознавчою роботою, наполягав, щоб кадри збирачів тонко відчували присутність цінного, уміли вибрати те, що може відбивати в собі пережите, старе, могли інтуїтивно відчувати, що як не тепер, то з часом зможе придатись для дослідження.

М. Грушевський боявся, що коли не зберегти спадщину традицій від старої держави, то нова соціалістична влада швидко та безповоротно знищить її або міфологізує так, що справжнє історичне значення буде назавжди втрачене для нащадків.

Він пропонує створити організацію охорони монументальних пам'яток старовини в найширшій розумінні слова, щоб те, що ще не пограбовано і не безповоротно втрачено для науки. Щоб пам'ятки не руйнувались, щоб могли, городища і руїни не розкопувались і не вивозили з краю пам'яток нашого старого життя.

М. Грушевський повернувся на Україну, як справедливо відзначає професор О. Оглоблін, не для тихої кабінетної праці, а для «продовження боротьби за національну самостійність і соборність України, – тою зброєю,

яка в його руках була найсильнішою – зброєю науки» [4, с. 38]. Він запропонував перевидати його багатотомну «Історію України-Русі». Президія Укрнауки у квітні 1925 р. визнала за бажане перевидання цієї праці, але висунула ряд умов і зрештою зробила загальний висновок: «Відкласти до відповідного моменту» [2, с. 38]. Проте за життя Грушевського ця «відповідність» так і не настала.

Це підтверджується і аналітичними документами ГПУ того часу: «Грушевський поставив собі певну мету – зосередити навколо себе все наукове життя України, зібрати у себе найкращих наукових працівників, створити особливий науковий та ідеологічний, а, можливо, за певних умов і політичний центр, який міг би протистояти і Академії, і Радвладі в цілому» [2, с. 34].

Ще перед поверненням в Україну М. Грушевському була обіцяна посада президента Всеукраїнської Академії наук. Про це, зокрема, говорилося у директиві В. Затонського представнику УСРР у Відні М. Левицькому» [2, с. 51]. 14 квітня 1926 р. політбюро ЦК КП(б)У, розглянувши питання про ВУАН, ухвалило: «Вважати можливим підтримати кандидатуру Грушевського в президенти академії» «[2, с. 53].

М. С. Грушевський був зарахований до першого відділу на посаду керівника кафедри української історії. Вже у 1924 р. було проведено 20 її засідань, на яких заслухано 38 доповідей, відновлено видання історичного квартальника (потім двомісячника) «Україна», підготовлено науковий щорічник та черговий том «Записок» відділу, присвячений історичній тематиці. Всього в цих виданнях було надруковано 76 статей 53-х авторів. Того ж року до Харкова, Чернігова, Запоріжжя, Вінниці, Катеринослава і Житомира були споряджені експедиції, які заснували там дослідницькі осередки [5, с. 20].

Особливу надію у справі збереження фольклорної пам'яті нації М. Грушевський покладав на освіту, зокрема вчителів і наполягав на тому, щоб в інститутах народної освіти було відкрито курси етнографії та матеріальної культури, «щоб розвинути інтерес до цих дисциплін серед людей, яким доведеться працювати серед народу, або мати діло з сільською молодіжжю» [8, с. 27]. Він вважав, що здійснення українізації буде неможливим, якщо збереження і пропагування фольклору, давніх звичаїв, традицій, поряд з рідною мовою, не стане її основою. Всі ці заходи, на його думку, «повинні одержати тверду і постійну дотацію в бюджеті республіки» [8, с. 28].

Але досить швидко Грушевський зрозумів, що цієї важливої для нього обіцянки ніколи не буде виконано.

Оскільки М. С. Грушевський та його школа вважалися немарксистськими, на противагу йому та з метою «творити правильну історію» компартійна влада створює свої центри марксистської науки. Вожді більшовизму чудово розуміли світоглядне та виховне значення історії. Їм потрібні були міфи про історію власної партії, свої герої, живі легенди, які ще стоять біля керма держави, і тому створення системи

марксистських історичних наукових та навчальних центрів розглядалося як важливе завдання. Ці центри повинні були займатися збиранням, вивченням і публікацією необхідних для міфологізації історії документів, підготовкою кадрів істориків-марксистів.

М. С. Грушевський турбувався, що ми не маємо такого «Музею Праці», чи «Музею Народного Побуту», де на тлі розвитку народного життя в його побутових формах було б показано справжній автентичний життєвий цикл українців [7, с. 77]. Він вважає за необхідне аби екскурсант побачив перед собою і різні форми захисту – почавши від примітивного шалашу, прихачем спорудженого для охорони від спеки чи дощу, від огорожі від звіря, призначеної для себе чи худоби, до дерев'яної хижі, чи колиби, землянки, бурдея, глиняної ліплянки і нарешті – до вповні культурної хати. І асортимент ловецьких приладів – знов-таки не на музейнім столику, а так як та ланка чи принада стояла в натурі. І примітивне огнище, і сховок для припасів. Мусить бути показана модель – натуральної великості – і печери, викопаної в лесі, котрих класичним осередком був і зістається Київ, з останками їжі, огнища і з усім знаряддям [7, с. 78].

З огляду на швидке зникання останків старого хазяйства і техніки, їх знаряддя і методів, держава та її органи повинні негайно приступили до обслідування цих пережитків і збирання останків старого знаряддя. Всі державні апарати, зв'язані з селом, повинні повчити своїх представників і агентів про вагу і негайність цієї справи, зложити на них обов'язок допомогти її переведенню і по змозі самим брати в тім участь. З участю їх, і всякого роду культурних робітників села: учителів, агрономів, кооператорів, лісового, водного, дорожнього, фабрично-заводського і всякого іншого персоналу, – з людей хоч трохи освічених, але головно відповідно розвинених і охочих до такої роботи, при участі інтелігентнішого селянства, робітництва і всякого стану людей, мусить бути утворена густа сіть кореспондентів-збирачів, обсерваторів і записувачів, заінтересованих ідейно, а в деякій мірі і матеріально, в успіхах своєї роботи.

Відстоював М. Грушевський навчання у школах українською мовою. Дуже мало було шкіл і на усіх не вистачало. Вчилася у них багато, а якщо і навчаються, то і те часто забувають, вийшовши зі школи, навіть писати і читати не вміють. Причинами неефективного навчання вважав недостатнє фінансування народних шкіл та небажання про них дбати взагалі. Ну і головною причиною було викладання неукраїнською мовою, котрою вони дома говорять і котру одну тільки добре розуміють [3, с. 346].

Що-небудь незвісне, незнане, можна роз'яснити тільки понятими, зрозумілими словами. Добре вчити можна тільки такою мовою, котру ученики добре знають і розуміють. Се кожний тямить і розуміє, і таке її ронило а шкільній науці, що вчити треба ученика мовою для нього зрозумілою. А в народній школі на Україні не так. Прийде дитина до школи, учитель говорить до неї по-руському, вона в його ледве яке там

слово зрозуміє. Те, що він учить і толкує, вона ледве тямить. В книжці слів пребагато таких, що вона їх або не знає, або інакше розуміє. І так дітям мука, учителеві мука, а науки як кіт наплакав. Походить дитина кілька років, поломить собі язика так, що воно ані по-нашому, ані по-руському. Ледве пише або читає, а по кількох роках і те забуває [3, с. 347].

Хотів М. Грушевський, щоб люди самі почали вимагати навчання рідною мовою, оскільки так їм буде краще. Хоча проти вивчення російської він теж не був. Треба, щоб учили в школі і руської мови, і добре вчили, але щоб навчали мовою рідною; тоді діти і всього нашого навчатися скоріше і краще будуть знати руську мову та не будуть мішати не знати по якому своє з руським.

Се наші люде повніші самі на кожному місці казати всім, щоб не клепали на них, мовби вони самі не хочуть» щоб їх дітей учено рідною українською мовою [3, с. 348].

Вища школа потребувала на думку М. Грушевського ще більших змін та нововведень стосовно мови навчання та викладання. Говорив про необхідність створення вже українського університету, щоб Українці мали свою осібну найвищу школу, де б усі науки викладалися українською мовою і українськими професорами; хочуть, щоб усякі наукові потреби українського громадянства задовольнялися українською наукою, – щоб українство жило своїм власним і повним життям [3, с. 350].

Се діло важне, і кілька літ тому, як у Росії заносилося на свободу і розвиток, тоді на російській Україні піднялося питання про український університет, або бодай про викладання українською мовою деяких предметів з українства (української мови, письменства, історії, права). По деяких університетах (в Одесі, в Харкові) декотрі професори зачали були викладати по-українському, а в Державній Думі українські депутати приготувалися поставити проект закону, аби по тих університетах, що на Україні, заведено кафедри українські – щоб науки про Україну викладалися мовою українською. Та потім пішло все назад, виклади українські по університетах заборонено, депутатів українських у Думі не стало. Де вже думати про університетські науки! Коли б по-українському вчили в школах самих початкових народних, де вчаться діти, що по-руському не вміють. Та й того не хочуть дозволити [3, с. 351].

Проте одно зосталось таки недоробленим, інше потребує тепер ґрунтового доповнення, або й перероблення, з огляду на поступи зроблені загальною наукою в останніх десятиліттях.

М. Грушевський хотів домогтися того, щоб в свідомість керуючих державних органів увійшло переконання, що мова йде про справу державного значення: про один з культурних обов'язків перед своєю суспільністю, нинішньою і будучою, від котрих держава не може ухилитись.

Очевидно, праця збиральна і дослідника мусить бути проведена негайно, а так само і вся інструктивно-інформаційна робота. Приготовлення відповідної літератури й підготовлення інструкторських і

кореспондентських кадрів стає на найближчу чергу і вимагає дотації й організації тепер же зараз.

Це передусім сільськогосподарський календар, і зв'язана з ним емпірична агрономія: космічні поняття, почасти випроваджені колись нею ж таки, почасти піддані іншим процесам примітивної психології; далі – обрядовість, що супроводить всі моменти господарського, родинного й суспільного життя людини; саги і легенди, що об'єднують і санкціонують її; мораль і право, що нормують відносини колективу; нарешті, поетичні: ліричні, епічні і драматичні (ці в зародкових, розуміється, формах) перетворення індивідуальних і колективних переживань і уявлень.

По аналогії мусимо думати, що той величезний економічний й ідеологічний переворот, який маси пережили протягом останнього чверть століття, в центральній і східній Україні приведе майже до повного знищення стару народну поезію, обряд і світогляд, і поробить величезні спустошення, навіть в найбільш законсервованих, найменш приступних місцях – в північній і західній Україні. Всяке затягання, проволікання стає небезпечним: нема часу!

З другого боку, отся обставина, що тут в поетичних творах в широкому значенню слова, особливо важно не що, а як, вимагає переведення збирання цих пам'яток в особливо широкі розміри, особливо густою сіттю.

Треба зберегти для будучого досліду якнайбільше фольклорного матеріалу, взятого якнайширше, з різних точок погляду, можливо найчисленніших. Але тут не можна поставити питання так, як з матеріалом архівним: зберігаймо по можливості все! Це все не лежить реально, готове і придатне до збереження, так що тільки його треба зложити в сухім приміщенні, охоронити від шкідників і повісити на дверях велику колодку. Фольклорний матеріал треба зібрати, вибрати, висіяти з плінного потоку життя. Кадри збирачів мусять бути ще більш докладно й тонко, ніж при збиранню останків старої матеріальної культури і народного мистецтва, відчувати в словеснім і фольклорнім матеріалі, який пливе перед їх очима і слухом, присутність цінного: вибрати те, що може відбивати в собі пережити, старе: вимираючу психіку, мораль, уяву. Інтуїтивно, на підставі відповідного наукового підготування, відчути, що як не тепер, то з часом зможе придатись для дослідження і його вхопити [1, с. 15].

Для ефективної роботи пропонував при науково-дослідних кафедрах історії, літератури і краєзнавства сформувати секції фольклору і матеріальної культури (періодичної археології, історії господарства і техніки і народного мистецтва), щоб підготувати дослідні сили в цій сфері. Повинна бути заложена популярна часопись – місячник або ще краще – двотижневик інформативно-заохочуючого характеру по краєзнавству, історії культури і фольклору, загальному і спеціально українському. Ця часопись розсилалась би безплатно кореспондентами тих центральних установ, які вестимуть організаційну дослідну роботу,

подавати б інструкції, квестіонарі, й містила б кращі відповіді на анкети – як взірці для кореспондентів. За кращі відповіді на квестіонарі й анкети добре було б установити невеличкі премії [1, с. 17].

Отже, як бачимо ідеї М. Грушевського є актуальними і на сьогодні. Можна сказати, що зроблено у цьому напрямку дуже мало, а те що все таки було зроблене останнім часом знову намагаються занедбати та зробити нікому не потрібним. Хоча насправді лише через національну культуру та ідею можна відновити Україну та її культуру. Національна ідея не спрацювала оскільки вона й не могла спрацювати в тих умовах, які було створено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання / Грушевський М. // Україна : Науковий двомісячник українознавства. – Київ, 1925. – Кн. 5.
2. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиріччя (1924–1934) / Пиріг Р. Я. – К., 1993. С. 38.
3. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / уклад.: О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – 767 с.
4. Михайло Грушевський в українській і світовій історії. У 125-ліття з дня народження / Цит. за: Винар Л. – Нью-Йорк Торонто – Київ – Париж, 1993. – С. 38.
5. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934 / Пристайко В., Шаповал Ю. – К. : Україна, 1996. – С. 20.
6. Михайло Сергійович Грушевський / Яворський М. – Вісті ВУЦВК. 1928. – 10 жовтня.
7. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.) : монографія / Греченко В. А., Ярмиш О. Н. – Харків : Вид-во НУВС, 2001. – 276 с.
8. Українознавство в освітньому просторі сучасної школи : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Сивачук Н. П., Гончарук В. А., Йовенко Л. І., Терешко І. Г. та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий. – 2010. – 392 с. – С. 250–265.